

УДК 378.371

**ПІЗНАВАЛЬНИЙ БАР'ЄР ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ**

І.Я.Глазкова

*доктор педагогічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет*

Статтю присвячено проблемі пізнавальної активності майбутніх філологів. Автор обґрунтовує бінарну суть пізнавального бар'єра: він забезпечує активізацію навчальної діяльності, за умови його успішного подолання; а також блокує діяльність, якщо він виявився занадто складним для особистості студента. Автор доводить доцільність штучного створення пізнавальних бар'єрів у процесі фахової підготовки учителів-філологів.

Ключові слова: бар'єр, пізнавальний бар'єр, розвивальний характер, пізнавальна активність, навчальна діяльність.

Бар'єри в навчальному пізнанні – річ абсолютно природна, і ніхто не зміг сконструювати такий метод навчання, який дозволяв би повністю уникнути пізнавальних бар'єрів, та й прагнути до цього, на наш погляд, абсолютно безглуздо. Більш того, бар'єри в навчальному пізнанні необхідні, і це стає зрозумілим сьогодні, коли науково-освітнє співтовариство поступово переймається думкою, що мета навчання не зводиться до швидкого «наповнення» особистості учня певним обсягом знань. По-перше, знання швидко старіють, а по-друге, той, хто здобуває знання, разом з ними повинен засвоювати методи та прийоми їх отримання для самостійного пошуку розв'язання тих проблем, що пропонує йому спочатку освітнє середовище загальноосвітнього навчального закладу, потім виш, а потім і те професійне співтовариство, в якому він збирається реалізувати себе.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні суті пізнавального бар'єра як невід'ємного феномена навчального процесу у вищому закладі освіти, а також висвітленні методів і прийомів, що сприяють його успішному подоланню.

Аналіз педагогічної літератури показав, що в дослідженнях як вітчизняних, так і та зарубіжних авторів приділяється досить велика увага вивченню різного роду труднощів пізнавальної діяльності, що виникають у тих, хто вчиться (В.Давидов, Л.Занков, І.Зимня, О.Леонт'єв, А.Матюшкін, Н.Тализіна, Г.Щукіна, В.Якунін, Ф.Дольто, М.Кляїнн, Дж.Холт та інші). Однак власне пізнавальним бар'єрам, як невід'ємній частині навчальної діяльності, присвячено кілька узагальнюючих праць педагогічного спрямування (С.Висоцька, Л.Геращенко, А.Коржуєв, А.Пилипенко).

Так, А.Коржуєв і В.Попков зазначають, що, пізнавальні бар'єри є водночас «супротивниками» і «союзниками» того, хто вчиться, і того, хто вчить. Дослідники підкреслюють, що саме це необхідно брати до уваги при розробці програм, підручників, посібників, щоб, з одного боку, не «вбити» інтерес того, хто вчиться, до надзвичайно важкого матеріалу, а, з іншого, – не перетворити навчальний процес у безпредметну, рутинну діяльність, що не вимагає ніяких зусиль [1, 96].

Л.Геращенко [2] вказує на дві причини актуальності досліджень, пов'язаних з проблемою власне пізнавальних бар'єрів студентів у вишах. Перша причина є об'єктивною за своєю суттю, вона обумовлена тим, що, як зазначають В.Воропов, Дж.Орір, А.Подоппелов, обсяг інформації з ХХ століття подвоюється приблизно кожні 10-15 років, а наслідком стрімкого зростання обсягу наукової інформації є розрив між досягнутим наукою рівнем знань та тим, що викладається у вищій школі. За таких умов традиційні педагогічні методи і прийоми вимагають принципового оновлення з метою забезпечення якісно нового мислення розумової діяльності студентів. Звідси впливає друга причина багато в чому суб'єктивного характеру. Вона пов'язана з тим, що в умовах інформаційного середовища, яке швидко розвивається, у суб'єктів навчання з'являється природне бажання вміти долати пізнавальні бар'єри власної свідомості.

Слід зазначити, що з'ясування бар'єрів, внутрішні механізми яких формують типові помилки, труднощі та непорозуміння в системі знань тих, хто вчиться, актуалізує доцільність їх теоретично обґрунтованого систематичного попередження або подолання. А оскільки труднощі,

що виникають у процесі навчання, стають рушійною силою розвитку й формування особистості (М.Данилов, Л.Занков, М.Скаткін та інші), проблема педагогічного аналізу бар'єрів, їх цілеспрямованої побудови й застосування в навчальному процесі є досить актуальною.

Пізнавальні бар'єри в навчанні пов'язані з третьою складовою педагогічної тріади, а саме з проблемою як учитися, орієнтують учителя на інтелектуальні проблеми учнів, і виходять з того, що навчальна діяльність не може здійснюватися без цілеспрямованого і систематичного попередження і подолання, а відповідно, і штучного створення бар'єрів різного типу, що функціонують у свідомості того, хто вчиться. Таким чином, характерною особливістю зазначеної концепції є чітке виділення у змісті навчального матеріалу елементів, суть яких може бути спотворена пізнавальними бар'єрами, що діють у свідомості того, хто вчиться, або перекручена у вихідному тексті. Іншими словами, систему сформованих знань, умінь і прийомів мислення необхідно зіставити з системою пізнавальних бар'єрів і відповідних психологічних механізмів навчальної свідомості.

З позиції повсякденної педагогічної практики це означає, що при розробці навчально-методичних матеріалів для тієї або іншої спеціальності повинна бути проведена така підготовча робота, щоб був врахований по можливості весь комплекс умов, виконання якого і забезпечує високий рівень процесу навчання. Необхідним елементом такої роботи має стати встановлення ступеня інтелектуальної готовності тих, хто навчається, до засвоєння навчального матеріалу в необхідному обсязі. Проблема якраз полягає в тому, щоб мати можливість використовувати певну методiku, яка включала б процедуру оцінки такої готовності при організації навчального процесу для конкретного контингенту тих, хто вчиться.

Отже, як слід засвоєними, і, відповідно, усвідомленими можуть вважатися знання, отримані в певній мірі самостійно, а не «сфотографовані» з будь-якого джерела у готовому вигляді. Тільки такі знання можуть бути застосовані особистістю в ситуаціях, що відрізняються від еталонної, представлені тим, хто вчить, або розробленої в підручнику, і це є аксіомою. З цієї точки зору сам процес конструювання і проектування змісту навчання, а також проектування навчально-пізнавальної діяльності є в певному сенсі процесом конструювання бар'єрів і одночасно процесом проектування шляхів їх спільного запобігання або подолання. У цьому контексті мова також йде і про пошук доцільної для конкретної ситуації «висоти гірки», якої той, хто вчиться, за допомогою того, хто вчить, повинен «досягти», і конструювання «пристроїв», що дозволяють це здійснити [2]. Тому ми розглядаємо пізнавальні бар'єри як засіб мотивації тих, хто вчиться, до самостійного навчання, методу «розпалювання» внутрішнього азарту до подолання труднощів, бажання в певній мірі побороти власні лінощі й пасивність, перемогти себе, досягнувши мети, що здавалася раніше недосяжною.

Таким чином, стверджуємо, що бінарна суть педагогічного бар'єра якнайповніше проявляється у пізнавальному бар'єрі, оскільки він може бути розглянутим як педагогічне явище, що стримує, гальмує і знижує ефективність навчальної діяльності, а тому потребує подолання, одночасно, пізнавальний бар'єр є і педагогічним засобом, що стимулює, вмотивовує розвиток потенціалу особистості, що актуалізує доцільність його штучного створення у навчальному процесі, а також забезпечує сформованість когнітивного компонента компетентності майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів.

До пізнавальних бар'єрів відносимо: **суб'єктивні пізнавальні бар'єри:** бар'єри, викликані початковим низьким рівнем підготовки тих, хто вчиться: бар'єр передозування, спричинений невмінням структурувати істотний обсяг інформації; бар'єр вихідних когнітивних моделей (несформованість операцій мислення, а саме: узагальнення, класифікації тощо); **об'єктивні пізнавальні бар'єри:** організаційний, що є результатом слабкого рівня організації навчального процесу (незручний розклад, нестача літератури); інформаційний (коли обсяг інформації перевищує можливості сприйняття, або характер подачі матеріалу порушує закони сприйняття; нецікавий матеріал).

Для забезпечення набуття студентами досвіду запобігання і подолання пізнавальних бар'єрів, ми у процесі експериментальної роботи намагалися організувати роботу під час вивчення фахових дисциплін. Експериментом було охоплено студентів педагогічних університетів, котрі навчаються за напрямом 6.020303 – Філологія.

Упродовж експерименту пройшли апробацію авторські посібники [3; 4; 5], в основу яких покладено положення про розвивальний характер педагогічного бар'єра за умови його

подолання, оскільки, долаючи бар'єр, особистість переходить на новий рівень розвитку, мобілізуючи власні сили й ресурси. У дослідженні було доведено, що якщо бар'єр суб'єктивно не переживається як дефіцит чого-небудь, як трудність, він не реалізує свою розвивальну функцію. Саме тому матеріал посібників є професійно-орієнтованим, а його вивчення забезпечує набуття майбутніми вчителями досвіду запобігання і подолання пізнавальних бар'єрів. Хотілося б наголосити, що основою пізнавального бар'єру є суперечність типу когнітивного дисонансу за Л.Фестінгером [6] «знання-незнання».

Так, у ході дослідження було встановлено, що доцільно використати такі моделі введення інформації: міжпредметна модель, що передбачала розподіл відповідної інформації на всі навчальні предмети; модульна модель, яка реалізувалася за допомогою включення до навчальних дисциплін спеціальних тем, модулів; монопредметна модель, що зумовлювала поглиблене вивчення відповідної інформації на заняттях зі спеціально виділених для цієї мети навчальних предметів; комплексна модель, втілена у вигляді інтегративних курсів; доповнювальна модель, що передбачала позааудиторну роботу.

Змістом посібників передбачено *вправи проблемного характеру*, пов'язані з необхідністю опису, порівняння, протиставлення, аналізу, оцінки та формулювання висновків, відстоювання власної думки, аргументування тощо, виконання яких формують у студентів підґрунтя для подолання пізнавальних бар'єрів.

Тексти для читання за змістом відповідають професійним інтересам майбутніх учителів, крім того, вони спрямовані на розвиток контекстуальної здогадки розуміння незнайомих слів у тексті, розпізнавання його головної ідеї, складових, їх структури, елементів та засобів зв'язку між ними. Виконання післятекстових вправ сприяє відновленню деформованих текстів, розвитку вмінь розпізнавання аргументації автора, прогнозування змісту тексту, виходячи з наявної інформації.

У посібниках подано також і завдання на *анотування та реферування текстів*, що забезпечувало формування інтелектуальних умінь, зокрема, виділяти головне та другорядне в тексті; знаходити тези, аргументи та докази; аналізувати логічну структуру тексту; співвідносити й оцінювати факти і події. Так, реферування тексту пов'язане з виділенням ключових фрагментів первинного тексту та лексико-граматичних ланцюжків, необхідних для побудови вторинного тексту; з перекомпонуванням матеріалу; зі зміною послідовності пунктів логічного плану залежно від сенсового навантаження ключових моментів. Анотація ж потребує власної оцінки, тому на початковому етапі було розроблено для студентів певний алгоритм роботи: прочитати текст і визначити, про що йде мова; придумати назву; визначити основну ідею твору; знайти фразу, в якій втілено головну думку твору; виділити основні проблеми, що висвітлюються в тексті; розділити текст на частини в залежності від обговорюваних проблем; назвати кожен з частин; скласти зміст тексту; за планом скласти анотацію.

Завдання для письма сформульовано так, що вони вимагали не лише узагальнення вивченого матеріалу, але й сприяли прогнозуванню дій на основі аналізу ситуацій. Найбільш результативним виявилось написання міні-творів. Ми намагалися добирати такі теми, що спонукали б кожного студента висловити власну думку, оскільки безпосередньо торкалися його студентського життя. Наведемо деякі приклади запропонованих тем: Актуальні бар'єри студентів – це...; У кого більше проблем (бар'єрів): у викладачів вищої школи чи студентів? Поясніть; Мої перші враження від університету: переваги та недоліки навчання; Причини бар'єрів, з якими я зустрічаюся, – це...; Якби я був викладачем вищої школи, я б... (що б Ви зробили, аби покращити процес викладання та учіння, зробити його легшим і цікавішим); Якби я міг, я б... (що б Ви зробили, аби запобігти появі та для того, щоб подолати бар'єри, з якими Ви зустрічаєтесь).

Отже, пізнавальний бар'єр за умови його успішного подолання забезпечує активність суб'єктів навчального процесу, за інших умов – він її блокує.

1. Попков В. А. Теория и практика высшего профессионального образования : учеб. пособ. [для системы дополнительного пед. образования] / В. А. Попков, А. В. Коржув. – М. : Академический Проект, 2004. – 432 с.
2. Геращенко Л. А. Использование познавательных барьеров в обучении студентов в вузе : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Геращенко Людмила Андреевна. – Братск. – 227 с.
3. Глазкова І. Я. Країнознавство : навч. посіб. / Ірина Яківна Глазкова. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2009. – 186 с.

4. Глазкова І. Я. Позакласна робота з іноземної мови : інтерактивні методи : навч.-метод. посіб. / І. Я. Глазкова, І. В. Школа. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2009. – 131 с.
5. Глазкова І. Я. English. Learning through Barriers + CD : навч. Посіб. (рекомендовано МОН України) / І. Я. Глазкова, І. В. Школа. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2013. – 415 с.
6. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер. – СПб. : Ювента, 1999. – 317 с.

Глазкова І. Я. Познавательный барьер как средство активизации учебной деятельности будущих учителей-филологов.

Стаття посвящена проблеме познавательной активности будущих филологов. Автор обосновывает бинарную сущность познавательного барьера: он обеспечивает активизацию учебной деятельности при условии его успешного преодоления; а также блокирует деятельность, если он оказался слишком сложным для личности студента. Автор доказывает целесообразность искусственного создания познавательных барьеров в процессе профессиональной подготовки учителей-филологов.

Ключевые слова: барьер, познавательный барьер, развивающий характер, познавательная активность, учебная деятельность.

Glazkova I. Ya. Cognitive barrier as means of activization of future teachers-philologists' educational activity.

The article deals with the cognitive activity of future philologists. The author substantiates the binary nature of cognitive barrier: which provides intensification of educational activities, if it is successfully overcome. It is essential, that it blocks a student's activity if it is proved too difficult for him. The author proves the feasibility of creation of artificial barriers in the process of vocational training of teachers-philologists.

Key words: barrier, cognitive barrier, developing character, cognitive activity, educational activity.